

СКІЛЬКИ РОКІВ КОНОТОПУ?

Конотоп - місто обласного підпорядкування - розташований за 245 км від столиці нашої держави Києва, за 129 км від обласного центру Сум.

Він займає дуже зручне географічне положення. Розташований на р. Єзуч, притоці р. Сейм, і має давню історію. Зараз у ньому живуть представники різних народів. Останнім часом вони все більше цікавляться історією своєї малої батьківщини - Конотопщини.

Історія кожного населеного пункту починається з дня його народження, тобто його створення або першої згадки про нього.

Незважаючи на офіційно визначену дату першої згадки міста (1637 р.), існує багато суперечливих думок щодо неї. Неповдалі від нас розташовані стародавні міста Ромни (перша згадка - 1096 р.), Глухів (1152 р.), Путивль (1146 р.), Бахмач (1147 р.), Вир (зараз м. Білопілля) (1096 р.), Сосниця (1234 р.). Вони навіть згадуються у давньоруських літописах. Тобто є літописними містами. Хоч зараз ніхто не скаже, дивлячись на сучасне місто Бахмач, що воно старовинне. Майже нічого не залишилося там від стародавніх укріплень та споруд давнини. Якщо ж взяти інші населені пункти, то навіть с. Мельня, зараз село Конотопського району, що було центром Мельнянської волості, відоме з 1360 р., та й сусіднє місто Кролевець згадується з 1601 р.

Хоча спроби довести давнину Конотопа робилися наприкінці ХХ ст. Тоді у 1997-1998 рр. в населеному пункті проходили археологічні дослідження Сум ДУ під керівництвом сумських вчених В.Б.Звагельського та Л.І.Белинської, які підтвердили відому істину, що Конотоп – давнє козацьке місто. Але було також знайдено залишки речей давньоруського часу на площі близько 7,5 га. Розкопки припинили і під час будівництва школи на Загребеллі було втрачено для археології Германівське городище. Випадково лише під час проведення поверхового обстеження було знайдено деякі речі та кераміку тих давніх часів. Вважаємо, що Конотопу потрібні ретельні археологічні та архівні дослідження, які, можливо, і доведуть давність нашого міста. Зараз усе більше істориків схиляються до того, що Конотоп виник у дуже давні часи, але носив іншу назву. Відомо, що назва Конотоп дуже поширена в Україні, Білорусі, Польщі, Чехії, Німеччині, Росії. Існує багато версій щодо її походження. Більшість дослідників вважає, що назва міста пов'язана з топкими берегами місцевої річки Конотопки. В ній у різні часи топилося багато коней. Радянські історики помилково пов'язували походження назви Конотоп з проїздом через нашу місцевість Катерини II. Але вона не могла дати назву нашому місту, бо ніколи тут не була. І це лише одна з багатьох конотопських легенд радянського минулого. Зараз наше місто згадують з приводу переможної для України Конотопської битви 1659 р. та «Конотопської відьми» Григорія Квітки-Основ'яненка. Довгий час Конотоп вважали містом польського походження. Підставою для цього була перша відома польська згадка - 16 жовтня 1634 р., коли польський король Владислав IV Ваза «надав привілей Миколі Цетисову та його потомкам-чоловікам у спадкове володіння землі на ленних правах у межах Чернігово-Сіверського князівства: Конотоп, Городище та Єзуч з «прилеглими землями» (Варшавський головний архів. Коронна метрика міста Львова. Книга 181). Згідно з цим документом, нашому місту у 2006 році лише 372 роки. Для нас, краєзнавців, це було дивним, і тому почався пошук в архівах та бібліотеках України.

Через деякий час у «Науково-інформаційному бюлетені архівного управління УРСР» [№ 1 (45), Київ, 1961] було знайдено статтю Л.Попової «Документальні матеріали з історії України в архівах ПНР». У ній згадується, що в жовтні 1960 р. бригада головного архівного управління на чолі зі старшим археографом З. Є. Калишевич працювала в ПНР. Далі на с. 67 найцікавіше для конотопців:.. «Чимало документів відноситься до історії заснування і розвитку міст в Україні. Серед них найбільш цікаві: з історії Львова, Чернігова, Козельця, Рівне, Конотопа, Коломиї, Білої Церкви з 1570 - XVIII ст.» Тому,

ймовірно, Конотоп належить до міст з 1570 р. Тоді Конотопу - 436 років. Це вже як у дитячій грі: «Тепліше! Тепліше!». Далі вказуються архіви, в яких працювали дослідники. Це: архів кор. Варшавський, фонд Zbior pergaminow, Zbior Anny Potockich Branickiej; Archiwum koronne warszawski; Архів Замойських, Ksiegi miejskie; Бібліотека АН в Кракові, WAP в Кракові, фонди Сангушки, архів Дзедушицьких; Бібліотека музею ім. Чарторийських, ім. Осолінських. У Центральному архіві давніх актів у Варшаві зберігаються близько 20 тисяч картографічних матеріалів, серед яких є карти і плани міст та сіл України (Брацлава, Дубно, Кієва, Гайсинського повіту та ін.). Свого часу СРСР передав багато українських архівних справ братній Польщі, які зараз у ринкових, капіталістичних умовах важко одержати для наукової праці. Для підтвердження цих хронологічних свідчень потрібні нові факти, і ми їх знаходимо в історичній монографії Володимира Свербигуза «Старосвітське панство» (Варшава, 1999, с.11) де подаються відомості про те, що у Конотопі середини XVI ст. існувала шляхта. Посилання дається на книгу: Zrodla dziejowe. T.XXII. Polska XVI wieku. T.XI. Ziemie ruskie Ukraina. Warszawa. Це означає, що Конотоп існував ще раніше і вік його більший. На жаль, не позначені сторінки використаної книги.

На підставі нових досліджень у київських архівах були зроблені нові кроки в минуле Конотопа, і вік його збільшився. Підставою для такого висновку є матеріали з книги «Очерк города Чернигова и его области в древнее и новое время» (Київ, 1846). Саме на стор. 9 у ній написано: «В 1500 г. перешло на сторону Москвы и города Чернигов, Стародуб, Почеп, Любеч, Новгород-Северский, КОНОТОП, Радогош и другие в земле Северской и вопреки усилиям Александра возвратить их снова под свою державу оставались и благоденствовали под властью Московских государей». Отже, можна вважати, що у 1500 р. Конотоп як місто вже існував. Далі на стор. 11: «В 1635 г. польское правительство преобразовало Черниговское княжество, еще прежде разделенное им на староства в Воеводство того же имени с разделением на 2 повета: Черниговский и Новгород-Северский». Далі на стор. 15 є згадка про польські часи Конотопщини: «В Черниговском воеводстве, кроме Чернигова и Новгород-Северского, замечательными городами во время польского господства были Глинск, КОНОТОП, Глухов, Брянск и Путивль. Учреждая новое воеводство, польское правительство имело в виду заселить Северную землю выходами из Польши. Для этого старалось оно умножать и число костелов в городах Северских. В Чернигове и Новгород - Северске открывали доминиканские костелы, в Стародубе францисканцев, в Новгород-Северском езуитский коллегіум, основанный 1647 Александром Пясецинским костеляном Киевским. Последователи Римской церкви в Черниговском воеводстве подчинялись по Конституции 1638 г. духовному ведомству Бискупа Киевского и Черниговского...». Нагадаю, що в Конотопі довгий час була вулиця Костельна, що свідчить про існування на початку 30-х рр. XVII ст. в Конотопі католицького костелу. Далі на стор. 17: «Гонения порожденные унией вооружили против Польши всю Малороссию под предводительством Б.Хмельницкого, который в 1648 г. поручил генеральному асаулу Родаку очистить от поляков Северскую землю. Летом 1648 г. Родак очистил от них Чернигов и Стародуб и посредством подземного хода овладел Новгород-Северским замком, при чем погиб тогдашний Черниговский воевода Ян Врянский». Тобто Конотоп став з польського міста українським у 1648 р. завдяки гетьману Б.Хмельницькому.

Подальші пошуки першої дати згадки про місто привели до цікавого листа нашого земляка, бібліографа - члена-кореспондента Російської академії наук Степана Івановича Пономарьова від 29 грудня 1894 р. з Конотопа до іншого нашого земляка, історика Олександра Матвійовича Лазаревського. Довгий час ми вважали С.І. Пономарьова лише великим знавцем книг, але, крім цього, він був також і істориком-краєзнавцем. Ось що він писав істориком О.М.Лазаревському : « Вы относите начало Конотопа к 1634 г., но отчего же Устрялов в своей русской истории. Изд. 5-е, 1855 г., ч. 1, карта III; ставит его между 1328 и 1462 г.г.? Не с ветру же он его поставил? Вы относите Конотоп к 1634 г., но в нем уже в 1658 г. была протопопия, а киевский митрополит Балабан уступает ее Лазарю Барановичу (Описание Черниговской епархии, 1, 38 ч., 114), а в 1698 г. в Конотопе было уже 5 церквей (примеч. с.395 с примеч. Протопоп мог быть и при двух церквях в городе, но в 1698 г. за 64 года существования бедного городка, могло ли появиться целых 5 церквей. И это в то время, когда жители семи деревень едва имели одну церковь?»).

Вчений Пономарьов посилався на підручник відомого історика М.Устрялова і вважав, що Конотоп виник у XIV-XV ст. Справді, під час роботи з матеріалами архіву Києво-Печерської лаври було виявлено, що в його підручнику 1830-х рр. подається карта «Россия в 1642 г.». На ній на території України позначені Глухів, Путивль і КОНОТОП. Цікаво, що на іншій карті цього підручника - «Россия в начале 14 в.», Конотопа ще не позначено. Ймовірно, М.Устрялов користувався в московських архівах давніми картами, не відомими на той час О.М.Лазаревському.

Таким чином, якщо навіть взяти лише крайню дату - 1462 р., то нашому місту в цьому році минає 545 років. А якщо ж вірити вченому С.І. Пономарьову, то дата 1328-1462 рр. приводить до 544-678 років. Тобто КОНОТОПУ - майже 700 років. Настає час пошуку ще більш раннього часу Конотопа, часу літописного міста Київської Русі.

А що було у XIII-XIV століттях на наших конотопських землях і найближчих до нас територіях? Тоді, XIII-XIV ст., виникли Бахмацьке, Сосницьке та Глухівське князівства. У 1357-1358 рр. Литва приєднала Чернігово-Сіверські землі. Внаслідок Кревської державної унії 1385 р. між Польським королівством та Великим князівством Литовським відбулося об'єднання. Близько 1362 р. Київ захопило Велике князівство Литовське з метою збору українських та білоруських земель. Сформовані 1380 р. невеликі удільні Чернігово-Сіверські князівства (Чернігівське, Стародубське, Новгород-Сіверське) належали на той час до Литовської держави. Утиски православної церкви литовською шляхтою, окатоличеною після унії Литви з Польщею, призвели до повстань місцевих православних князів. 1392-1393 рр. новгород-сіверський князь Дмитро Корибут (чи не він засновник с.Корабутове?) виступив проти централізації великокнязівської влади та реалізації умов Кревської унії. 1395 р. був відновлений удільний устрій у Великому князівстві Литовському. 2 жовтня 1413 р. була укладена Городельська унія, за якою Литва отримала більшу автономію. Литовська та польська знать зрівнялася у правах. З того часу у Литовській державі розпочався польський державно-політичний вплив. 1465- 1505 рр. у Москві князував Іван III, який завершив об'єднання північно-східних земель і утворив Московську централізовану державу. В цей час, 1480-1481 рр., князі Михайло Олелькович, Федір Бельський та Іван Ольшанський виступили з невдалою змовою проти Литви з метою приєднати руські землі Великого князівства Литовського до Московського князівства. Через невдачу вони змушені були тікати. Цікаво, що Великий московський князь Іван III починаючи з 1492 р. з різним успіхом вів постійні війни з Литвою за Чернігово-Сіверщину. Внаслідок угоди 1500 р. великий литовський князь Олександр (1492-1506 рр.) відмовився від Чернігово-Сіверщини. Тоді князівства Новгород-Сіверське, Стародубське та Бельське, найближчі до Москви, перейшли до Московської держави із землями та «волостями». Війна продовжувалась, і апетити сусіда зростали. Перемир'я 1503 р. між Литвою та Московською державою закріпило за останньою Чернігівські князівства з 319 містами та 70 волостями. А за іншими даними, 70 волостей, 22 городища, 13 сіл, 19 міст (серед них Чернігів, Новгород-Сіверський, Стародуб, Путивль та ін.). Радомська конституція 1505 р. поклала початок формуванню станової шляхетської польської держави. Тоді у 1508 р. з метою приєднання руських земель до Московської держави князь М.Глинський очолив виступ української та білоруської знаті. Велике князівство Литовське у першій половині XVI ст. заволоділо Чернігово-Сіверщиною. 1545, 1552, 1559, 1560 рр. у Великому князівстві Литовському були проведені ревізії (люстрації) державних володінь. Серед них, можливо, були і конотопські землі, які пізніше захопила польська шляхта.

Можна зробити певний висновок: поляки (як ми раніше вважали, створили наше місто у XVII ст.) прийшли сюди вже як наступники давньоруських та литовських власників. Можливо, у польських і литовських архівах є багато цікавого про наш край тих часів, і навіть можна припускати, що зберігаються деякі цікві документи міста з посиланням на попередні документи.

І все ж звернемося до конотопських архівів середини XX ст. і знайдемо ще одне свідчення старовини нашого міста. Мешканець Конотопа Я.В. Клименко 30 вересня 1962 р. звертався до Конотопського міськвиконкому з листом «Останки Конотопского исторического оборонного вала». Наводимо його із скороченнями у перекладі на українську мову: «У Конотопі, південній його стороні, привокзальному районі, повз старе залізничне кладовище не так давно (1957 р.) прорізана для будівельників в напрямку до берега нова вулиця ім. Серафимовича. Наприкінці цієї вулиці з лівого її боку на

березі, який не орався, в цілості навіть ширина... збереглися залишки Конотопського історичного земляного валу, який слугував обороною в 1659 р. для руських військ. У Конотопі та його районі в той час стояло 3 руських армії під командуванням Трубецького, Шереметьєва, Ромодановського (соч. Грекова. Борьба русско-украинского народа в 1659 г.). Вал довжиною близько 6 км насипався руськими військами від болота, на той час непрохідного, с. Попівки до болота с.Підлипне. Вал зараз проходить по ораній землі і помітний лише тоді, коли придивитися від болота с. Попівки по полю до саду селища КПВРЗ, далі садом селища КРВРЗ відгороджений від селища КПВРЗ до вул. Б.Хмельницького. Майже межує із земельними ділянками жителів вул. Трудової, від вул. ім. Б.Хмельницького і до берега вал забудований, і тільки берег доводить його первісний вигляд, довжина якого 40 м, ширина канами 3 1/2 м, висота 3 м. Цей вал стояв у той час від центру міста на відстані 6 км. Вал має історичне значення для тих, хто вивчає історію рідного краю, рідного міста, прирівнюється до історичних могил та курганів, розкиданих на землях Конотопського району, і зруйнуванню не підлягає, що потрібно урахувати при освоєнні болота. Між тим, жителі вул. ім. Серафимовича та прилеглих до неї провулків залишки цього історичного валу почали розбирати під висипку своїх будинків і сараїв, наносячи йому велике руйнування. Незаконним порядком жителями вилучено близько 4 тисяч тонн землі, проритою з цією метою посередині валу каналом знищений його первісний вигляд, а інший громадянин примудрився навіть використати його поверхню, яка вціліла від руйнації, під свій город, обкопавши його лопатою, чим остаточно зруйнував його поверхню, а третій житель цієї ж вулиці зі своїм також підсобним городом якраз впритул підступив до історичної канами валу, що може призвести до його зруйнування. Міськвиконком, прийміть міри від подальшого зруйнування історичного подіями пам'ятника - залишків оборонного валу м. Конотопа і приведіть його в належний вигляд». Чому на цей лист не було звернуто ніякої уваги, не зрозуміло. Можливо, через те, що тема Конотопської битви 1659 р. на той час і навіть зараз болісно сприймається в Україні і в Росії як битва, в котрій російська армія була розбита українським військом гетьмана І.Виговського. Чому наш земляк вирішив, що це саме залишки часів Конотопської битви, досі невідомо. Виникає запитання: з якою метою і проти кого було споруджено такий оборонний вал за такий короткий термін?

Але сучасні історики можуть не звернути увагу на те, що це, ймовірно, навіть не залишки валу 1659 р., а так званих «Зміїних валів», які споруджували набагато раніше, у VIII-IX ст., слов'яни проти вторгнень кочівників. Біля цих оборонних валів і могло заснуватися та існувати стародавнє поселення або місто. Виникає питання - чи не є ці залишки валів місцем дуже давнього попередника Конотопа - Липовицька, про який раніше постійно твердив нам відомий конотопський дослідник, історик, аматор-археолог, краєзнавець Іван Андрійович Лисий. Він вважав, що наш Конотоп - це місце розташування давнього літописного міста XII-XIII ст. Липовицька - центру удільного Липовицького князівства. Воно було залежним від Золотої Орди. Липовицьк був розорений монголо-татарськими військами у 1284 р. Поки залишається відкритим питання про відношення нашого міста до Липовицька. Тому що багато міст в Україні та Росії претендують на його історію, серед них навіть Суми.

Цікаво також те, що татари, захопивши землі Чернігово-Сіверщини, проводили переписи населення у 1245, 1257 та 1273 роках. На жаль, жодного фрагмента з цих цінних історичних документів не збереглося.

Можна вважати, що свого часу мав рацію відомий церковний історик Філарет Гумілевський, який взагалі припустив, що Конотоп існував задовго до навали на Київську Русь монголо-татар XIII ст. «Как населенный пункт Конотоп существовал еще до монголо-татарского ига на Украине. Когда орда Батые направлялась к Киеву, то один из отрядов в 1239 г. уничтожил на своем шляху все места, в том числе и Конотоп» (Историко- статистическое описание Черниговской епархии, кн. VI, Чернигов, 1874, с. 279). До речі, з нашим містом Філарет Гумілевський був дуже тісно пов'язаний, він тут спочив вічним сном у 1866 р.

А ми, конотопці, ще раз дослухаємось до слів багатьох дослідників та відомого українського поета Дмитра Білоуса:

Конотоп давно на світі,
але ось загадка:

лиш в сімнадцятому столітті
є про нього згадка.
А поселення ж тривали
серед цих роздолів,
існували до навали татаро-монголів...

Конотопські езотерики, коли вивчали минуле Конотопа, чомусь уявляли його у вигляді великого білого міста. Дивно, що коли київські художники створювали поштову марку, присвячену І.Виговському - переможцю Конотопської битви 1659 р., також зобразили Конотоп у вигляді білої фортеці... Багато таємниць має Конотоп, і вони поєднані з різними легендами, переказами та з його археологічною старовиною. Тому в майбутньому після прийняття міськвиконкомом програми по охороні археологічної спадщини Конотопа сподіваємося, що вдасться знайти і врятувати його вцілілі археологічні цінності і довести, що Конотоп - одне з літописних міст Київської Русі.

Ще одне питання хвилює конотопських краєзнавців: скільки архітектурних та археологічних пам'яток Конотопщини втрачено за останні роки? Нещодавно в Конотопському районі біля сіл Озаричі і Лизогубівка внаслідок будівництва автошляху було знищено поселення неолітичної Лизогубівської культури. В 2005 р., незважаючи на протести конотопських краєзнавців, була розпочата руйнація двох старовинних споруд - будівлі 1912 р. Конотопської жіночої гімназії (колишнього відділу кадрів КЕМЗ) та одного з перших приміщень Конотопського краєзнавчого музею, яке інколи називали будинком С.І.Пономарьова (колишній клуб собаківництва), біля міської стоматполіклініки. Що ми залишимо наступним поколінням? Як будемо виправдовуватися перед внуками за знищені у 1930-х роках храми, за зруйновані на початку ХХІ ст. історичні будівлі? Мине зовсім небагато часу, і залишаться з давнини в Конотопі лише споруди Головних залізничних майстерень (КПВРЗ-КЗРДП) кінця ХІХ - початку ХХ ст., оточені приватними ринками, деякі церкви та стародавні цеглини з будівель тих часів. А старий Конотоп існуватиме лише на старих фотокартках початку ХХ ст. та на картинах місцевих художників... А історія кожного міста варта іншого ставлення до неї.